

1. UVOD

Povijest čovječanstva obiluje prizorima nemilosrdnih ratova i pokolja zarobljenika, ranjenika i civila u kojima pojam pobjede u ratu podrazumijeva u prvom redu pravo na ubijanje, pljačke, razbojstva, silovanja i ostale oblike nasilja, i s pravom se može konstatirati da određeni događaji iz toga razdoblja predstavljaju najdublje temelje humanitarnog ratnog prava koje u svom osnovnom cilju ima za svrhu da ublaži posljedice nemilosrdnih ljudskih sukoba.

Riječ je dakle o djelićima povijesti koji se ne mogu interpretirati kao sustavno građenje ratnog prava, već kao skup događaja koji su s vremenom doveli do postupnog profiliranja moralnih načela o vođenju rata, te njihovo kasnije oblikovanje u pravne norme.

Stoljeće XIX. i sam početak XX. stoljeća obilježavaju dva procesa. Prvim procesom se smatra stvaranje prvih važnih međunarodnih multilateralnih konvencija koje su za cilj imale ustanovljavati pravila o vođenju rata s ciljem što uspješnijeg smanjenja broja stradalih.

Drugi proces je nastavljanje procesa profiliranja nacionalnih zakona o vođenju rata s posebnim naglaskom na kaznene odredbe koje se tiču zapovijedane odgovornosti, inzistiranje na povećanju broja sudskih postupaka za počinjene zločine pred nacionalnim sudovima, pri čemu se ističu postupci protiv zapovjednika vojnih postrojbi koje su počinile zločin.

Važan događaj u razvoju međunarodnog ratnog i humanitarnog prava bio je osnutak Crvenog križa 1863. Nakon velike borbe i pokolja u bitki kod Solferina u lipnju 1859., kada je francuska vojska porazila austrougarsku, jedan od očevidaca nemilog događaja, nevolja i strahota sudionika koje su se dogodile i jedan od organizatora medicinske pomoći za ranjenike Henry Dunant, švicarski poduzetnik i filantrop, izdao je 1862. knjigu o toj bitki u kojoj je predložio osnivanje posebne međunarodne organizacije za pomoć ranjenicima u ratnim sukobima, kao i zaključivanje međunarodnog sporazuma o čovječnom postupanju s bolesnicima i ranjenicima tijekom ratnog sukoba.

Osnivanjem Crvenog križa i zaključenjem Ženevske konvencije iz 1864., njegove preporuke su se u istinu i ostvarile, te je ta međunarodna organizacija odigrala važnu ulogu u razvoju međunarodnog humanitarnog prava, a pomoć koju je pružila brojnim ranjenicima, bolesnicima i ratnim zarobljenicima, neprocjenjiva je. Četiri ženevske konvencije iz 1949. za zaštitu žrtava rata UN-a iz 1949. daju Crvenom križu različite nadzorne i humanitarne ovlasti za vrijeme oružanih sukoba u funkciji zaštite ugroženih kategorija osoba (zarobljenici, ranjenici, bolesnici).

Povijest hrvatskog naroda je čudesna, jer je obilježena događajima koji svakog onog koji ju istražuje i iščitava zapanjuje svojom osebnosti, tragičnim događajima, a i često i uspjesima koje je hrvatski narod, postigao tijekom svoje tisućljetne prošlosti u kojoj su u svome poimanju života i u svojim borbama za opstanaka bili uvijek oslonjeni na zapadnu europsku misao i civilizaciju. Zemljopisni položaj našeg naroda, na granici gdje se susreću dva različita svijeta, Zapad i Istok odredio mu je smjernice političkog, gospodarskog, kulturnog i svakog drugog razvoja.

Tko želi ocijeniti tijek povijesti hrvatskog naroda, nepobitno će doći do uvjerenja da je ona velikim dijelom određena zemljopisnim položajem, zbog kojeg je morao trpjeti, ali je svojim urođenim i stečenim vještinama prilagođavanja i svojim zdravim prirodnim osjećajem za opasnosti koje mu prijete znao pravilno ocijeniti svoju situaciju i založiti se za očuvanje sebe samoga i svojih nacionalnih interesa, a sve u cilju održanja opstanka i sprječavanja izumiranja naroda. Kroz svoju povijest hrvatski narod se znao boriti i za tuđu korist, a na uštrb samoga sebe, te je najviše vremena proveo u borbi za obranu zapadne kulture i uljudbe od raznih najezda s Istoka. U toj borbi je protekla njegova tisućljetna prošlost u kojoj su ga mučile i razne unutrašnje razmirice, sukobi, sitni interesi, dodvoravanje »tuđinu«, polarizacija samoga naroda na dva sukobljena tabora u svim bitnim trenucima hrvatske povijesti, naročito od 18. stoljeća, pa sve do današnjih dana.

Upravo je ta podjela na dvije suprotstavljene strane bitna odrednica hrvatske povijesti, koja će posebno doći do izražaja tijekom drugoga svjetskog rata, kada dolazi do ogromnog stradanja hrvatskog naroda na obje strane, a naročito u Bosni i Hercegovini. U tim sukobima, podjelama, mržnji, dizanju ruke brat na brata veliki dio stradanja i tereta je podnijelo i katoličko svećenstvo puka Hercegovine koje je stradalo od komunističke ruke samo zbog svoje vjere u Boga i hrvatskog čovjeka Hercegovine koji je stajao na braniku domovine koju je toliko želio ostvariti u punom smislu te riječi, jer mu je kroz povijest toliko puta uskraćivana što dijelom odlukama tuđina, što svojim kobnim pogreškama.

Djelovanje katoličkih svećenika, naročito franjevac na prostorima Hercegovine od samog njihova dolaska do danas imalo je životno značenje za kulturni, vjerski i svaki drugi opstanaka Hrvata. Katoličko svećenstvo, odnosno franjevci se javljaju u hrvatskim krajevima u prvim desetljećima 13. stoljeća. Za čitavo vrijeme turske okupacije (1463. – 1878.) franjevci su bili jedini dušobrižnici Hrvata katolika u Bosni i Hercegovini i njihovi jedini zastupnici i branitelji pred turskim vlastima. Franjevci su u svemu dijelili teški usud svoga naroda. Nakon što su Turci u prvoj polovini 16. stoljeća razrušili sve franjevačke samostane u Hercegovini, duhovnu brigu za Hrvate katolike vode franjevci iz kršćanske

Dalmacije, odnosno Hrvatske. Iza turske vladavine ostale su ruševine samostana, a za vrijeme nje franjevci su stradavali, mučki ubijani, živi bacani u rijeku Neretvu.

Na prostorima Bosne i Hercegovine i šire najprije je bila uspostavljena Bosanska franjevačka provincija, 1852. je utemeljena Hercegovačka kustodija, a 1892. Hercegovačka franjevačka provincija. Franjevci su na prostoru Bosne i Hercegovine ostavili neizbrisive tragove. Mnogi su obogatili Crkvu u Hrvata primjerima osobne svetosti i herojskim svjedočenjem Evanđelja, prosvjećivali su pučanstvo, pridonijeli su širenju pismenosti, razvitku umjetnosti i znanosti, a sve u cilju očuvanja Hrvata katolika na ovim prostorima. U velikim ratovima 17. stoljeća većina župa u Hercegovini je uništena, kada se u 18. stoljeću u Hercegovinu vratio relativni mir, franjevci prikupljaju ostatke vjernika i ustrojavaju župe.

Stradanja pripadnika Katoličke Crkve u Hercegovini, kao i u ostalim dijelovima gdje su živjeli Hrvati su naročito izražena u vremenu od 1941. – 1947., a nastavljena su i dalje, pojedinačnim slučajevima u vidu batinanja, psihičkog i fizičkog maltretiranja, progonjena, a sve u cilju ugrožavanja opstojnosti hrvatskog naroda od strane velikosrpske i komunističke strahovlade.

2. KAZNENO PRAVNI ASPEKTI KOMUNISTIČKIH PROGONA PRIPADNIKA KATOLIČKE CRKVE U HERCEGOVINI 1942. – 1945.

2.1. PRIMJENJIVO MEĐUNARODNO PRAVO

Da bi utvrdili povijesne aspekta stradanja pripadnika Katoličke Crkve u Hercegovini u vremenskom periodu 1942. – 1945. koji predstavljaju činjeničnu podlogu za primjenu prava trebamo prethodno utvrditi i dati pregled normi međunarodnog prava koje propisuje ovaj oblik ratnog zločina, a mogu se primijeniti na navedena stradanja.

Takav zadatak nije nimalo lak iz dva temelja razloga i to :

- Problematikom stradanja pripadnika Katoličke Crkve u Hercegovini u vremenskom periodu 1942. – 1945. pravna znanost se uopće dosad nije bavila, za razliku od historiografije, koja je na tom polju osobito aktivna u posljednje vrijeme;
- Zločini nad pripadnicima Katoličke crkve u Hercegovini dogodili su se u vremenskom periodu od 1942. – 1945. kada razvoj međunarodnog, humanitarnog, kaznenog, kazneno procesnog prava nije dosegao onaj stupanj na kojem se nalazi danas. Osnovni pravni instrumenti kao haško pravo i konvencije donesene

zalaganjem Međunarodnog odbora Crvenog Križa postojali su i za vrijeme trajanja drugoga svjetskog rata.

Praksa nakon završetka Drugog svjetskog rata i uspostavljanje sudova u Nürnbergu i Tokiju za suđenje najtežih kršenja međunarodnog prava od strane najviših preživjelih nositelja civilne i vojne vlasti u Njemačkoj i Japanu ukazala je da takva kršenja počinjena vezano s Drugim svjetskim ratom ne bi trebala proći nekažnjeno i da pravni instrumenti za njihovo kažnjavanje postoje, i da ih je trebalo jednako primijeniti na sve sudionike u ratu koji su počinili zločine bez obzira kojoj strani, poraženoj ili pobjedničkoj pripadali, što znači da ih je trebalo primijeniti na one koji su ubijali nedužne pripadnike Katoličke Crkve u vremenu od 1942. – 1945. u Hercegovini.

2.1.1. Izvori međunarodnog kaznenog i humanitarnog prava

Izvori međunarodnog prava su:

- Međunarodne konvencije: posebne i opće;
- Međunarodni običaji kao dokaz opće prakse, prihvaćene kao pravo;
- Opća načela prava, priznata od civiliziranih naroda svijeta;
- Sudske rješidbe i naučavanja najpozvanijih pravnika različitih naroda kao pomoćno sredstvo za utvrđivanje pravnih pravila;

Ovakva struktura izvora odnosi se naravno, i na međunarodno kazнено i humanitarno pravo.

Konvencije kao izvor međunarodnog kaznenog humanitarnog prava mogu biti opće i posebne. Pritom se odnos između posebnih i općih određuje načelom *lex specialis derogat legi generali* prema kojem se opće odredbe primjenjuju samo ako što drugo nije uređeno posebnim. na području međunarodnog kaznenog i humanitarnog prava, ali na području međunarodnog ratnog prava donesen je cijelim niz konvencija. Govoreći o konvencijama koje uređuju te dvije grane možemo uočiti i promatrati dvije glavne i temelje skupine: ženevsko pravo i haško pravo. Pritom je osnovana razlika u tome što se haško pravo odnosi na pravila ratovanja (npr. Uporaba različitih bojnih otrova, znaci predaje, nedopuštene metode ratovanja, itd.), dočim se ženevsko pravo bavi zaštitom sudionika oružanih sukoba (npr. ratnih zarobljenika, civila, ranjenika, brodolomaca i sl.). Značajan dio ženevskog i haškog prava je inkorporiran u međunarodno običajno pravo.

Pod ženevskim pravom danas razumijevamo prvenstveno četiri Ženevske konvencije od

12. kolovoza 1949. i dva dopunska Protokola uz te Konvencije od 8. lipnja 1977. Tu se radi o:

- Ženevskoj konvenciji o zaštiti ranjenika i bolesnih u kopnenom ratu[1] ;
- Ženevskoj konvenciji o zaštiti ranjenika, bolesnika i brodolomaca u pomorskom ratovanju;
- Ženevskoj konvenciji o postupanju prema ratnim zarobljenicima [2];
- Ženevskoj konvenciji o zaštiti civila u ratu[3] ;
- Protokolu I koji se odnosi na zaštitu žrtava međunarodnih oružanih sukoba[4];
- Protokolu II koji se odnosi na zaštitu žrtava u oružanim sukobima koji nemaju međunarodni karakter [5].

Svi gore navedeni akti koji ulaze u popis ženevskog prava doneseni su prije svega zahvaljujući zalaganju i radu međunarodnog odbora Crvenog križa u Genevi. Treba napomenuti da je ženevsko pravo postojalo i prije usvajanja gore navedenih konvencija iz 1949. koje koristimo danas, postoje konvencije prethodnice onih iz 1949., a to su:

- Ženevska konvencija iz 1864. o poboljšanju stanja ranjenika na bojnopolju od 22.kolovoza 1864.godine;
- Ženevski protokol za zabranu uporabe u ratu Asphyxiating plina za bakterioloških metoda ratovanja od 8. veljače 1928.;
- Konvencija između Sjedinjenih Američkih Država i drugih sila koja se odnosi prema ratnim zarobljenicima od 27. srpnja 1929..
- Haško pravo čini cijeli niz konvencija, pravila i deklaracija od kojih neki i nisu usuglašeni i usvojeni u Den Haagu (na što bi možda naziv i upućivao), a zajednička im je karakteristika da uređuju pravila ratovanja: od velikog broja akata koji ulaze u opseg haškog prava kao najvažnije treba izdvojiti dvije konvencije donesene još 1907., te konvenciju iz 1954.:
- Haška konvencija o zakonima i običajima rata (zapravo Pravilima o zakonima i običajima rata koja su aneks uz spomenutu Konvenciju)[6] ;
- Haška konvencija o pravima i dužnostima neutralnih država i neutralnih osoba u vrijeme rata[7] ;
- Haška konvencija o zaštiti kulturne baštine u vrijeme rata[8] .

Kako je Haška konvencija o zakonima i običajima rata zajedeno sa Pravilima o zakonima i običajima rata donesena još 1907. onda je kronološki relevantna i bitna za tematiku stradanja pripadnika Katoličke Crkve u Hercegovini za vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata. Same Haške konvencije se dijele na one donesene 1899. i 1907.

Konvencije iz 1899.:

- Konvencija o mirnom rješavanju međunarodnih sporova od 29. srpnja 1899.;
- Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu od 29. srpnja 1899.;
- Konvencija o prilagodbi pomorskog ratovanja načelima Ženevske konvencije iz 1864. od 29. srpnja 1899.;
- Konvencija o zabrani pokretanja projektila i eksploziva iz balona od 29. srpnja 1899.;
- Deklaracija o zabrani lansiranja projektila i eksploziva iz balona od 29. srpnja 1899.;
- Deklaracija o uporabi projektila i objekata od kojih je difuzija Asphyxiating ili štetni plinovi od 29. srpnja 1899.;
- Deklaracija o uporabi metaka koji se lako šire ili zatupljuju u ljudskom tijelu od 29. srpnja 1899.

Konvencije iz 1907.:

- Konvencija o mirnom rješavanju međunarodnih sporova od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o otvaranju neprijateljstava od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o zakonima i običajima rata na kopnu od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih vlasti i osoba u slučaju rata na kopnu od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o statusu neprijateljskih brodova za vrijeme izbijanja neprijateljstava od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o konverziji trgovačkih u ratne brodove od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o postavljanju automatskih kontakt mina podmornica od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o bombardiranju od strane pomorskih snaga u vrijeme rata od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o prilagodbi pomorskog rata načelima Ženevske konvencije od 18. listopada 1907.;
- Konvencija o ograničenjima s obzirom na ostvarivanje prava na snimanje u

pomorskom ratovanju od 18. listopada 1907.;

- Konvencija o pravima i dužnostima neutralnih sila u pomorskom ratu od 18. listopada 1907.

Međunarodni običaji kao dokaz opće prakse, prihvaćene kao pravo predstavljaju također jako važan izvor međunarodnog kaznenog i humanitarnog prava. Sažeti izričaj (međunarodni običaji kao dokaz opće prakse, prihvaćene kao pravo) koji se koristi u Statutu međunarodnog suda Pravde [9] upućuje na klasičnu teoriju definiranja običaja putem dva temelja elementa koja je općeprihvaćena u međunarodnom pravu.

U međunarodnom pravu, kao uostalom i u većini drugih pravnih disciplina običaj postaje izvorom prava kada se ispune dvije pretpostavke od kojih je jedna objektivna, a druga subjektivne prirode. Prva, objektivna pretpostavka jeste ta da postoji kontinuirana praksa vršenja nekog običaja, odnosno trajno ponašanje. Druga, subjektivna pretpostavka jeste da postoji pravna svijest o postojanju nekog običaja (tzv. *opinio iuris*). Kad se ispune te dvije pretpostavke običaj postaje izvorom međunarodnog prava. To se događa konstitutivno, ali ipak je vrlo korisno kada je riječ o međunarodnom pravu da običaj bude potvrđen, primjerice u nekom pravnom aktu, presudi ili čak znanstvenoj publicistici unatoč tome što se teoretski gledano radi o utvrđivanju već postojećeg, o deklaratornosti.

Tako je za utvrđivanje običaja međunarodnog kaznenog i humanitarnog prava 1945. (vezano za stradanje pripadnika Katoličke crkve u Hercegovini za vrijeme II. svjetskog rata) dragocjena praksa Nürnberškog suda (Međunarodni vojni sud) koji je ustanovio da su zločini koje su počinili najviši njemački nacistički dužnosnici tijekom Drugog svjetskog rata, već tada bili zabranjeni međunarodnim običajnim pravom koje je obvezujuće za sve države i narode, pa prema tome i za pripadnike oružanih snaga koje su izvršile pojedinačne i skupne zločine nad katoličkim svećenstvom u Hercegovini za vrijeme II. svjetskog rata.

Opća načela prava, priznata od civiliziranih naroda predstavljaju izvor međunarodnog prava, ali kada je riječ o stanju međunarodnog kaznenog i humanitarnog prava za vrijeme trajanja drugoga svjetskog rata nisu bila od većeg značenja. Naime sve do nedavno nisu korištena kao izvor međunarodnog humanitarnog prava u praksi. Naprotiv, neka opća pravna načela koja se inače primjenjuju u međunarodnom javnom pravu ne primjenjuju se u međunarodnom kaznenom i humanitarnom pravu. Tako se primjerice opće pravno načelo *inamplendi non est adimplendum* (onaj tko sam ne poštuje odredbu ne može od drugog zahtijevati da je poštuje, što se osobito odnosi na pravo međunarodnih ugovora) ne primjenjuje na međunarodno kazneno i humanitarno pravo jer bi to izazvalo teške

posljedice (tako bi jedan ratni mogao opravdavati drugi, jedno ubojstvo drugim, jedeno silovanje drugim i tako u nedogled).

Sudske presude i naučavanja najpoznatijih pravih stručnjaka različitih naroda kao pomoćno sredstvo za utvrđivanje pravih pravila su također jedan od izvora međunarodnog prava. Unatoč tvrdnji da je riječ o sporednom izvoru međunarodnog prava za međunarodno kazneno i humanitarno pravo to je vrlo dragocjen izvor, kada je riječ o sudskim presudama i sudskoj praksi. Praksa najrazličitijih međunarodnih sudova jest živi i vrlo aktivni izvor prava. Uz sudsku praksu međunarodnih sudova (uz Međunarodni sud pravde koji se kao tijelo UN-a bavi sporovima između država tu danas ulaze Stalni međunarodni kazneni sud uspostavljen Rimskom statutom, te ad hoc Međunarodni kazneni sudovi za bivšu Jugoslaviju i Ruandu uspostavljeni [10] odlukama Vijeća Sigurnosti Ujedinjenih naroda) treba uzeti u obzir i rad nacionalnih sudova na kažnjavanju najtežih kršenja međunarodnog humanitarnog i kaznenog prava.

Za tematiku stradanja katoličkog svećenstva u Hercegovini za vrijeme trajanja II. svjetskog rata osobito je značajna praksa Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu koji je utvrđivao individualnu odgovornost najviših nacističkih dužnosnika za zločine koje je Njemačka počinila u Drugom svjetskom ratu. U odlukama Nürnberškog suda jasno je utvrđeno da su ti zločini u vrijeme drugoga svjetskog rata bili zabranjeni međunarodnim običajnim pravom. Kako je međunarodno običajno kazneno i humanitarno pravo obavezujuće za sve države i narode onda je jasno da se ono odnosilo i na pripadnike jugoslavenskih vojnih jedinica, pripadnike Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i Narodnooslobodilačke borbe Jugoslavije (NOB) koji su počinile ratni zločin nad katoličkim svećenicima u Hercegovini za vrijeme II. svjetskog rata.

2.1.3. Primjenjivost međunarodnog kaznenog i humanitarnog prava na događaje prilikom stradanja katoličkih svećenika u Hercegovini za vrijeme trajanja II. svjetskog rata

Zločini nad katoličkim svećenicima u Hercegovini dogodili su se za vrijeme trajanja II. svjetskog rata tako da primjena danas važećih normi međunarodnog kaznenog, humanitarnog i kaznenog procesnog prava ne dolazi u obzir. Takav pristup slijedi iz najosnovnijeg načela kaznenog prava *nullum crimen sine lege, null poena sine lege* [11], odnosno načela zakonitosti. Načelom zakonitosti ostvaruje se garantivna funkcija kaznenog zakona na način da je zabranjeno povratno (restriktivno djelovanje kaznenih

materijalnih normi.

Konstatacija da za vrijeme trajanja drugoga svjetskog rata nisu postojala ona pravna sredstva koja poznajemo danas ne znači da ne postoji pravo nadležna za događanja i stradanja katoličkog svećenstva na području Hercegovine. Prije svega postoji Ženevska konvencija za zaštitu ratnih zarobljenika iz 1929. koja je ujedno prethodnica Konvencija iz 1949. koje koristimo danas a sa dopunskim protokolima čije su stranke bile Nezavisna Država Hrvatska i Jugoslavija, odnosno Demokratska Federativna Jugoslavija. Važno je istaći da zakoni i običaji rata koji ulaze u haško pravo obavezuju sve sukobljene strane u drugome svjetskom ratu, i da su ih sve strane obaveze primjenjivati prema svim sudionicima rata, bez obzira kojim oružanim snagama ili civilnom stanovništvu pripadali. Navedeno stajalište potvrđeno je i kroz praksu Nürnberškog suda (Međunarodni vojni sud) i Međunarodnog vojnog suda u Tokyu. Međunarodni vojni sud u Nürnbergu vodio je procese protiv najistaknutijih pripadnika njemačke nacističke vlasti, odgovornih za zločine protiv mira, ratne zločine i zločine protiv čovječnosti, počinjene tijekom Drugoga svjetskog rata. U razdoblju od kraja 1945. pa do kraja 1949., u Nürnbergu se vodilo 13 postupaka. Jedan pred Međunarodnim vojni sudom, a ostali pred nacionalnim sudovima, odnosno sudovima okupacijskih snaga u Njemačkoj. Međunarodni vojni sud sudio je najistaknutijim vojnim i političkim čimbenicima nacističke Njemačke, a u ostalih 12 postupaka sudilo se pojedinim grupama okrivljenika, ovisno o njihovoj ulozi u nacističkoj vlasti. Ukupno je optuženo 185 osoba, 24 su osuđene na smrt, 20 na doživotni zatvor, 98 na vremenske zatvorske kazne, a 35 okrivljenika je oslobođeno. Osam okrivljenika je umrlo ili se ubilo prije završetka postupka.

2.1.4. Ženevska konvencija o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929. kao izvor prava za događaje i stradanja u Hercegovini za vrijeme trajanja II. svjetskog rat

Ženevska konvencija o zaštiti ratnih zarobljenika odnosno konvencija o postupanju prema ratnim zarobljenicima, što je njen puni naziv, donesena je 27. srpnja 1929. na Diplomatskoj konferenciji u Genevi pod pokroviteljstvom Međunarodnog odbora Crvenog križa[12].

Ukupno su je ratificirale 54 države [13], izvorni tekst je na francuskom jeziku, a depozitar je Vlada Švicarske. Konvencija iz 1929. unatoč činjenici što je i dalje na snazi danas je previše arhaična i malo se koristi jer je u praksi zamijenjena s četiri Ženevske konvencije iz 1949. i dva Protokola iz 1977. na te konvencije. Ona je ipak važna jer je bila jedna od osnovnih pravih instrumenata međunarodnog ratnog i humanitarnog prava za vrijeme trajanja II. svjetskog rata kada su se dogodili komunistički ratni zločini nad katoličkim

svećenicima u Hercegovini.

Važnost Konvencije iz 1929. za tematiku stradanja hercegovačkih svećenika ogleda se u konstataciji da je ona bila pravno obvezujuća za sve države koje su sudjelovale u ratnim događanjima. Nezavisna Država Hrvatska je stranka konvencije jer je ratifikacijske isprave podnijela Vladi Švicarske 20. siječnja 1943. Kraljevina SHS (koja je kasnije preimenovana u kraljevinu Jugoslaviju) je ratifikacijske isprave podnijela 30. lipnja 1931. Važno je napomenuti da se Vlada Demokratske Federativne Jugoslavije koja je osnovana na temelju sporazuma Tito-Šubašić 1944. na Visu i u Beogradu smatrala pravnim sukcesorom (nasljednikom) Kraljevine Jugoslavije, te je zahvaljujući tome i uživala formalni status saveznika Sjedinjenih Američkih Država i Velike Britanije.

Znači, Ženevska konvencija o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929. pravno je obvezujuća za Demokratsku Federativnu Jugoslaviju koja je bila subjekt međunarodnog prava 1944. – 1945. Sami jugoslavenski komunistički dužnosnici vrlo su često izjavljivali da su jugoslavenske snage regularna saveznička vojska koja poštuje sve konvencije Crvenoga Križa. Federativna Narodna Republika Jugoslavija koja je osnovana 29. 11. 1945. nije zauzela stav pravnog kontinuiteta s prvom Jugoslavijom. Međutim, pravna vezanost Federativne Narodne Republike Jugoslavije Konvencijom iz 1929. nije relevantna za ovu tematiku jer su zločini nad pripadnicima katoličke Crkve u Hercegovini događali i prije proglašenja Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

Ženevska Konvencija o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929. [14] određuje da se ratni zarobljenici nalaze u vlasti neprijateljske države, a ne pojedinca ili postrojbi koji su ih zarobili, te se prema njima mora postupati humano, moraju biti zaštićeni od svih nasilnih čina, uvreda, ponižavanja, javne znatiželje, najstrože su zabranjene sve mjere odmazde [15]. Prema tome, država koja ih je zarobila odgovara za njih. Ratni zarobljenici prema odredbama Konvencije imaju zadržati sva građanskopravna svojstva [16], te se moraju neposredno po njihovom zarobljavanju izmjestiti na položaje dostatno udaljene od područja borbenog djelovanja kako ne bi bili u opasnosti [17]. Ukoliko se takvo izmještanje odvija pješice ne smije se prijeći više od dnevno osim ako protivno zahtijevaju potrebe dosizanja izvora vode i spremišta hrane. Tijekom zarobljeništva trebali bi biti smješteni u smještajne objekte koji moraju biti adekvatno grijani i osvijetljeni, te općenito omogućavati brigu za zdravlje i održavanje osobne higijene [18]. Ratni zarobljenicima mora biti omogućen pristup dostatnim količinama vode za piće [19]. Svaki ratni zarobljenik mora biti stavljen pod upravu odgovornog visokog časnika. [20] Konvencija zabranjuje sve oblike okrutnosti i kolektivnu kaznu. [21]

2.1.5. Zakoni i običaji rata (haško pravo) kao izvor prava za stradanja katoličkih svećenika u Hercegovini u vremenu od 1942. – 1945.

Najznačajniji dio haškog prava za tematiku stradanja katoličkih svećenika u Hercegovini u vremenu od 1942. – 1945. je Haška konvencija o zakonima i običajima rata iz 1907. i pripadajuća Pravila o zakonima i običajima rata iz 1907. koja su aneks uz spomenutu konvenciju. U ovom dijelu seminarskog rada nema potrebe se osvrnuti na važenje zakona i običaja rata prema osobama koje su bile pripadnici vojske i države (Jugoslavija) koja je bila pravno vezana odredbama haškog prava glede zakona i običaja rata (Konvencija i pravila iz 1907.), jer su isti već tada bili dijelom odredbi međunarodnog običajnog prava i kao takav obvezatan za sve države, narode, sudionike i pripadnike svih vojski u II. svjetskom ratu.

Pojam ratnog zarobljenika obuhvaća zarobljene članove vojski, milicija i dobrovoljačkih odreda koji ispunjavaju slijedeće uvjete [22]:

- Nalaze se pod zapovjedništvom nadređene osobe;
- Imaju jasno određeno i vidljivo znakovlje na sebi;
- Otvoreno nose oružje;
- Djeluju u skladu s zakonima i običajima rata;

Na takvu definiciju ratnih zarobljenika koja je dio Haških pravila o zakonima i običajima rata iz 1907. upućuje i Ženevska konvencija o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929. Takvo definiranje pojma ratni zarobljenik je bitno i za tematiku stradanja hercegovačkih svećenika Katoličke Crkve u vremenu od 1942. – 1945. iz razloga što su počinitelji zločina da bi opravdavali stradanja, ubijanja, mučenja, premlaćivanja, ponižavanja i druge oblike nehumanog postupanja sa istima, lažno ih optuživali da su pripadnici svih vojnih formacija Oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske, da su sudjelovali u ubojstvima komunista i pripadnika partizanskog pokreta.

Haška pravila o zakonima i običajima rata iz 1907. između ostalog određuju da se ratni zarobljenici nalaze pod vlašću neprijateljske države, a nikako njoj pripadajućih pojedinaca ili snaga koji su ih zarobili [23], odnosno država pod čijom se vlašću nalaze odgovorna za njih [24]. osobito je zabranjeno ubijanje ili ranjavanje neprijatelja koji je položio oružje,

nema više sredstava za obranu ili izjavio predaju [25]. Zakoni i običaji rata uređuju bijelu zastavu ako oznaku mira i međunarodnu oznaku predaje [26]. Haškim pravilima također se zabranjuje razbojništvo i kolektivna kazna [27].

2.1.6. Praksa Nürnberškog suda kao zvor prava za stradanja katoličkih svećenika u Hercegovini u vremenu od 1942. – 1945.

Međunarodni vojni sud u Nürnbergu utemeljen je 8. kolovoza 1945. sporazumom u Londonu između četiri velike savezničke sile pobjednice u Drugom svjetskom ratu (SAD-a, SSSR-a, Velike Britanije i Francuske) kako bi utvrdila individualnu odgovornost najviših civilnih i vojnih vršitelja dužnosti Njemačke za zločine počinjene u Drugom svjetskom ratu. Londonski sporazum četiri velike sile su sklopile postupajući u interesu Ujedinjenih Naroda koja je tada bila u osnivanju uz potporu svih 19 zemalja osnivača svjetske organizacije.

Nürnberškim procesima bilo je zahvaćeno ukupno 21 najviših njemačkih dužnosnika. Nürnberška suđenja predstavljaju prekretnicu u razvoju međunarodnog kaznenog prava u cijelom nizu dostignuća poput postavke da su za kršenja međunarodnog prava odgovorni i pojedinci, a ne samo države (individualna odgovornost), nemogućnost opravdavanja višom zapovijedi, začetke doktrine zločinačke organizacije i sl. Danas su ta dostignuća prihvaćena u međunarodnom kaznenom i humanitarnom pravu. Ona nisu bila apsolutne novine u razvoju međunarodnog prava, ali Nürnberški procesi pomogli su njihovoj punoj afirmaciji.

Važnost sudske prakse Međunarodnog vojnog suda u Nürnbergu za tematiku stradanja pripadnika Katoličke crkve u Hercegovini za vrijeme trajanja II. svjetskog rata ogleda se u činjenici da se taj sud u svojim presudama bavio utvrđivanjem međunarodnog običajnog prava kao izvora prava za osuđivanje njemačkih dužnosnika. To je izuzetno važno jer je međunarodno običajno pravo obvezujuće za sve države i narode. One međunarodne norme koje omogućuju utvrđivanje individualne odgovornosti njemačkih dužnosnika također se mogu primijeniti na utvrđivanje odgovornosti dužnosnika komunističke Jugoslavije i pripadnika oružanih snaga iste koji su počinili ratni zločin nad pripadnicima Katoličke Crkve u Hercegovini za vrijeme trajanja II. svjetskog rata.

Sudska praksa (sudske rješidbe i naučavanja najpozvanijih publicista različitih naroda) kao supsidijaran izvor međunarodnog prava pokazuje što je u određenom razdoblju međunarodni običaj (međunarodni običaj kao dokaz opće prakse, prihvaćene kao pravo), dakle jedan od osnovnih izvora međunarodnog prava. Pravomoćnim presudama međunarodnih sudova samo se deklaratorno utvrđuje da su se ispunile subjektivna i

objektivna pretpostavka da bi neka norma dobila značenje međunarodnog običaja.

Međunarodni vojni sud u Nürnbergu često se pozivao u svojim odlukama na međunarodno običajno pravo. Tako je Nürnberški sud utvrdio da su zabrane iz Haške konvencije o zakonima i običajima rata iz 1907. koje se odnose na nehumano postupanja sa ratnim zarobljenicima, uporabu bojnih otrova, nepravilnu uporabu zastava mira i sličnu problematiku bile na snazi odavno prije usvajanja Haške konvencije iz 1907. Postupanje protivno tim zabranama (nehumano postupanje s ratnim zarobljenicima, nepravilna uporaba zastava mira i sl.) od 1907. predstavlja zločin protiv međunarodnog prava i ujedeno kazneno djelo.

Temeljem takvog načina razmišljanja očigledno je ne samo da su pojedine odredbe Haške konvencije o zakonima i običajima rata u vrijeme II. svjetskog rata i stradanja katoličkog svećenstva na području Hercegovine bile umetnute u međunarodno običajno pravo, već da je i za njihova kršenja u Drugom svjetskom ratu pravno moguće i dopustivo utvrditi individualnu odgovornost.

Osim što je utvrdio da su odredbe Haške konvencije o zakonima i običajima rata iz 1907. dio međunarodnog običajnog prava i kao takve obvezujuće za sve strane iz II. svjetskog rata u svojim presudama Međunarodni vojni sud u Nürnbergu utvrdio je da su čak i pojedine odredbe Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929. postale dio međunarodnog običajnog prava. Tako Sudsko vijeće navodi da je pravo Povelje kojim je utemeljen Nürnberški sud odlučno i obvezujuće za to Vijeće, ali je pritom i navelo da ratni zločini definirani u članku 6. Povelje su već bili priznati kao ratni zločini protiv međunarodnog prava i bili su već utvrđeni člancima 16., 50., 52., i 56. haške konvencije iz 1907. i člancima 2., 3., 4., 46., i 51. Ženevske konvencije iz 1929.).

Znači treba naglasiti da se Nürnberški sud smatra vezan Poveljom kojim je osnovan, ali ratni zločini definirani njome već postoje i priznati su postojećim međunarodnim pravom u smislu odredbi Haške konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929.

3. POVIJESNI ASPEKTI KOMUNISTIČKIH PROGONA PRIPADNIKA KATOLIČKE CRKVE U HERCEGOVINI 1942. – 1945.

3.1.1. Hercegovina na početku i tijekom II. svjetskog rata

Cijelo područje Balkanskog poluotoka je tijekom 1941. prešlo iz jednoga društvenoga i državnoga uređenja u drugo jer se kao posljedica prodora i dolaska njemačkih i talijanskih

snaga, dogodio raspad Kraljevine Jugoslavije nakon napada 6. travnja 1941. Njemačke sa saveznicima Italijom, Bugarskom i Mađarskom i kratkotrajnog rata u kojem su slomljene slabo opremljene i još lošije motivirane snage Kraljevine Jugoslavije, a na njezinom teritoriju je stvoreno sasvim drugačije državno uređenje i raspodjela teritorija. U tim novim povijesnim događanjima i promjenama 10. travnja 1941. vojne postrojbe 14. njemačke oklopne divizije su bile nadomak Zagreba, u 15 sati su bile kod Dugoga Sela, u 16 sati njemačka izvidnica je stigla u Dubravu, a Slavko Kvaternik je u zgradi Radio Zagreba u Vlaškoj ulici broj 116, proglasio uspostavu Nezavisne Države Hrvatske [28].

Nezavisna Država Hrvatska je obuhvaćala cijelo područje današnje Bosne i Hercegovine i veći dio današnje Hrvatske sa Srijemom, a njezino područje je demarkacijskom linijom koja je išla nekako od sredine granice s današnjom Republikom Slovenijom pa da sjeverne granice Crne Gore, bilo razdijeljeno na talijansku i njemačku interesnu zonu. Veliko dio područja Hrvatske je bio izgubljen jer su u sastavu Italije završili: Istra, rijeka i njezino duboko zaleđe Gorskog Kotara, zatim područje od Zadra do Splita, Kotorski zaljev i brojni otoci. Mađarska je anektirala Međimurje i Baranju.

Važno je istaći da je cijelo područje današnje Hercegovine ušlo u sastav Nezavisne Države Hrvatske i odmah na početku našlo se u interesnoj zoni Italije i tako je ostalo sve dok Italija nije kapitulirala i prešla na stranu Saveznika, dok se njezina vojska i policija nisu povukle, pa sve do 1945. kada je stvorena nova Jugoslavija. Područje Hercegovine je u samo desetak godina iskusilo i prošlo kroz tri različita režima:

- srpski monarhizam u vidu Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije koji je bio tamnica hrvatskog naroda;
- ratni nacizam i fašizam;
- komunizam.

Glavno zanimanje stanovništva u cijeloj ondašnjoj Bosni i Hercegovini tridesetih godina 20. stoljeća bili su poljoprivreda, stočarstvo i šumarstvo. Prema popisu iz 1931., u Hercegovini je 84, 50 % stanovništva se bavilo poljoprivredom, stočarstvom, šumarstvom, veleobrtom i obrtom se bavilo 5, 40 %, trgovinom i voćarstvom 4, 20 %. U javnim službama, slobodnim zvanjima i vojsci bilo je 3, 90 % hercegovaca, te u drugim zanimanjima ili bez ikakvog zanimanja 2,00 %. Pismenost stanovništva bila je na vrlo niskoj razini. U Hercegovini, svega je 34 % ljudi bilo pismeno što znači da je 1931. 66 % stanovništva Hercegovine bilo nepismeno. Mnogo manje pismenih bilo je među ženama, negoli među muškarcima, najmanje pismenih, prema rezultatima službenog popisa bilo je u kotarevima Ljubuški i

Nevesinje.

Prema crkvenim izvorima od 1. srpnja 1937. na području Hercegovine je živjelo 183088 katolika. Prema državnom popisu iz 1931. uz katoličko stanovništvo Hercegovina je imala 121408 pravoslavaca, 105738 muslimana, 65 protestanata, 173 židova i 7 ostalih. U konačnici se može reći da su katolici na području Hercegovine od Šuice do granice s Crnom Gorom i od Ivan sedla do Neuma, bili su u relativnoj većini od oko 44 %.

Kada je 10. travnja 1941. proglašena Nezavisna Država Hrvatska, hrvatsko katoličko stanovništvo na području Hercegovine je isto dočekalo sa velikim oduševljenjem i olakšanjem jer se napokon riješilo srpske čizme sakrivene iza srpskog unitarizma.

Raspoloženje i odnos srpskog pučanstva i vojske Kraljevine Jugoslavije prema novonastaloj državi bio je iznimno suprotan, što se ogleda u vidu tragičnih sukoba. Zbog neprihvatanja nastanka Nezavisne Države Hrvatske dolazi do oružanih sukoba i pobune srpske vojske u Hercegovini, točnije u Mostaru i drugim dijelovima Hercegovine, što će se ogledati u prvim žrtvama II. svjetskoga rata na području Hercegovine, a koji su upravo bili Hrvati.

3.1.2. Stanje Katoličke Crkve u Hercegovini četrdesetih godina 20. stoljeća

Stanje u kojem se nalazila Katolička Crkva u Hercegovini između dva svjetska rata bilo je puno teže negoli u ostatku ondašnje Kraljevine Jugoslavije. U Hercegovini koja se tada prostirala na četvornih, katolicima se pripovijedalo isključivo i jedini na hrvatskom jeziku jer je broj tada doseljenih Talijana, Mađara i Nijemaca bilo je vrlo mali i oni nikada nisu mogli stvoriti svoje posebne župne zajednice niti su se uspjeli okupiti kao posebne jezične skupine. Broj vjernika hrvata je neprestano rastao, broj svećenika također, a unatoč velikom siromaštvu, podizane su i nove crkve i drugi crkveni prostori. Na početku drugoga svjetskoga rata u Hercegovini su postojale 63 župe razdijeljene u 10 dekanata, od toga 8 u Mostarsko-duvanjskoj i 2 u trebinjsko-mrkanjskoj biskupiji, 50 crkava i 386 kapelica. Broj vjernika se do 1941. popeo na preko 190 000, a među njima su pastoralnu službu dijelila, djelovala i živjela 150 franjevac i 32 dijecezanska svećenika. Jedan dijecezanski svećenik je djelovao u Dalmaciji, oko 30 franjevac svećenika služilo je Crkvi izvan granica Hercegovačke Franjevačke Provincije, ponajviše u Sjedinjenim Američkim Državama, a jedan od njih je bio misionara čak u Kini.

Postojao je također i veliki broj svećenika s područja Hercegovine, koji su bili članovi drugih biskupija i redovničkih provincija izvan Hercegovine, koji su vršili službu na drugim

stranama prije svega u Hrvatskoj i diljem Europe i svijeta.

Poslije 1941. pa sve do kraja rata zaređeno je još 5 dijecezanskih svećenika, a broj svećenika fratara članova Hercegovačke Franjevačke Provincije 1944. zajedeno sa onima koji su bili na služni izvan područja hercegovine bio je 187.

Pored samostana na Širokom Brijegu djelovalo je sjemenište, gimnazija i dom za učenike, u mostarskom samostanu je bila smještena Franjevačka bogoslovija, gdje su se spremali budući članovi Provincije, bavili intelektualnim radom i tiskali mjesečnik Kršćanska Obitelj.

U Hercegovini je na početku Drugoga svjetskoga rata bilo 178 redovnica koje su pripadale redu Milosrdnih sestara sv. Vinka Paulskoga ili Školskih sestara franjevaca. Obje ove redovničke zajednice imale su pred početak Drugog svjetskoga rata veliku i jaku razgranatu humanitarnu i prosvjetnu djelatnost koja se ogledala u vođenju sirotišta u Bijelom polju i Mostaru, osnovnih škola u Mostaru, Tomislavgradu, Ljubuškom, Bijelom polju i Međugorju i građanske škole: Žensku zanatsku školu u Mostaru, Domaćinsku školu u Mostaru, ženske stručne škole u Trebinju, Čapljini, Širokom Brijegu i Konjicu.

3.1.3. Početak i tijek II. svjetskog rata u Hercegovini

Rat je u samom Mostaru počeo na Cvjetnicu 6. travnja 1941. bombardiranjem grada kada je oštećeno nekoliko zgrada i zrakoplovna luka na kojoj je zapaljeno između 40 i 50 bačava goriva. Talijanska vojska je bombardirala grad također kroz nekoliko slijedećih dana kada je teško oštećena i Katolička crkva, i sve je to rezultiralo povlačenjem vojske Kraljevine Jugoslavije i ulaskom talijanskih vojnih jedinica u grad Mostar dana 16. travnja 1941. Tih dana stanje u gradu je bilo kaotično iz razloga što se vojska Kraljevine Jugoslavije, koja je bila u biti srpska vojska, u svome povlačenju i nervozu koja je bila prisutna zbog toga iskaljivala svoj bijes na stanovništvu i samome gradu, a nova vlast još nije bila uspostavljena u pravom smislu te riječi. Zbog bombardiranja od strane talijanske vojske stanovništvo u panici je masovno bježalo iz grada, a vojska Kraljevine Jugoslavije zauzela je brijeg iznad Biskupske palače i s te pozicije, naročito u dane 14. i 15. travnja 1941. iz mitraljeza, topova i pušaka pucala na civile kojom prilikom je neke i ubila, a u mostarskim naseljima Cim i Ilići zapalila oko 130 katoličkih kuća. Jugoslavenska vojska je 16. travnja 1941. oko 6 sati ujutro napustila grad, a u osma sati istoga dana u njega je ušla talijanska vojska. Talijani su upravljali Mostarom do 28. travnja 1941. kada su Hrvatima predali administrativnu upravu nad gradom i kada je iz Zagreba došla hrvatska vojska.

Na drugim područjima Hercegovine također se rasplamsavaju ratni sukobi i padaju prve

žrtve rata. Ubrzo nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije i uspostave Nezavisne Države Hrvatske oko Čapljine je bilo raspoređeno nekoliko jedinica jugoslavenske vojske koja je potpomognuta lokalnim srpskim stanovništvom koji su joj se pridružili, i na putu prema Čapljini započeli nasilje nad Hrvatima, počevši od Zavale i ravnoga i nastavilo se preko Hutova sve do Gabele. U samoj Čapljini pripadnici jugoslavenske vojske za koje se može reći da su u stvari bili četnici su ubili preko 20 katolika Hrvata, uništili dosta njihovih kuća i imovine. U Ljubuškom su također ubili nekoliko Hrvata katolika, i više ih ranili. U Tomislavgradu jedan zrakoplov sa jugoslavenskim oznakama je usmrtio dvije žene. Prvi partizanski zločini u Hercegovini dogodili su se u prosincu 1942. Partizani su tada zauzeli Livno, ubili sve muškarce koje su uhvatili. Najveći zločin počinjen je u selu Priluke, gdje je samo u jednoj noći ubijeno preko 60 muškaraca. Te zločine počinili su partizani pripadnici I. dalmatinske i IV. crnogorske brigade. Stanovništvo nakon ovakvih strašnih zločina se počelo povlačiti iz sela oko Livna i Tomislavgrada prema Zapadnoj Hercegovini.

Tijekom 1943. pripadnici partizanskih vojnih postrojbi sa Biokova i iz Imotskoga prelaze u Hercegovinu, pljačkaju, maltretiraju i ubijaju hrvatsko stanovništvo, npr. u selu Tihaljina (danas općina Grude) su lišili slobode trojicu muškaraca, opljačkali ih, ubili i njihova tijela masakrirali.

3.1.4. Prve žrtve svećenici pripadnici Katoličke Crkve u Hercegovini

U prvoj polovici 1942. ubijeni su svećenici pripadnici katoličke Crkve u Hercegovini. Prva stradanja su počela u travnju 1942. za vrijeme prodora srpske i crnogorske vojske prema dolini Neretve, kada su skoro svi preživjeli Hrvati iz istočnog dijela Hercegovine morali bježati iz svojih domova, a neki svećenici ubijeni. Dalje stradanje hercegovačkih svećenika pripadnika Katoličke Crkve nastavilo se u mjestu Kongori kod Tomislavgrada gdje su se ponovo pojavili pripadnici srpske i crnogorske vojske, a stradanje se završilo u jesen iste godine u okolici Stoca.

Prva žrtva, svećenik Katoličke crkve u Hercegovini tijekom 1942., bio je don Ante Bakula (Posušje 1884. – Vlahovići kod Ljubinja travanj 1942.). Krajem travnja 1942. uhvatili su ga partizani, tjedan dana mučili, kamenovali, vezali u štali za jaslje, davali mu z granu sijeno i drugu travu, na njemu jahali, potkovali kao konja i na posljetku ubili u Vlahovićima kod Ljubinja, bacili u jamu tako da njegovo tijelo nije nikada pronađeno.

Druga žrtva bio je don Ilija Tomas (Drinovci 1900. – Klepci 1942.). Ubili su ga partizani u Klepcima 1. svibnja 1942., a na njegovom tijelu, koje su ostavili pronađena su 22 uboda

nožem i sjekirom, na čelu mu je bio urezan znak križa, oči izbodene, usta s obje strane razrezana, ubod na strani srca.

Treća žrtva po redu je fra Stjepan Naletilić (Lise kod Širokog Brijega 1907. – Kongora 1942.), župnik u Kongori, postoje dvije verzije njegove smrti, po jednoj odveli su ga komunistički odredi 17. svibnja i ubili, a po drugoj u noći između 19. i 20. svibnja zarobili su ga u župnoj kući srpski četnici i odveli prema mjestu Rilići, i 25. svibnja ubili kod Kukavičjeg jezera na Kupreškom polju, razapeli između dvije bukve i pod njim naložili vatru, te je izgorio [29].

Posljednja žrtva tijekom 1942. bio je don Vide Putica (Prapatnica kod Hutova 1859. – Prenj 1942.). Ubili su ga četnici zamaskirani u antikomunističke bataljune 6. rujna 1942. u njegovoj sobi iz koje je teško izlazio bez tuđe pomoći, zatim su njegovo tijelo izbacili na gnojište, polili benzinom i zapalili.

Poslije 1942. nije bilo stradanja i ubijanja svećenika u Hercegovini sve do jeseni 1944., ali kasnije nakon toga slijed događanja će izrasti u pravu tragediju stradanja svećenika u Hercegovini, a samim time i hrvatskog naroda. Tijekom jeseni 1944. ubijen je don Marijan Vujnović od strane partizanskih snaga strijeljanjem 31. prosinca 1944. u Trebinju, dok su fra Križana Galića (Gorica 1870. – Međugorje 1944.) ubili partizani 30. listopada 1944. ubacivši mu bombu u župni ured u Međugorju.

Svi fratri, osim fra Stjepana Naletilića, kao i svi dijecezanski svećenici osim don Vide Putice, stradali su u naletima partizana, četvorica su ubili do kraja 1944., a svi ostali pripadnici Katoličke crkve u Hercegovini su stradali od siječnja do početka kolovoza 1945. Pojedini su lišavani slobode u samostanima ili župnim kućama, odvođeni, mučeni, zlostavljani, ponižavani, uskraćivani svih osnovnih ljudskih prava, protivno svim nacionalnim, domaćim zakonima i pravilima ili međunarodnim konvencijama i deklaracijama, neki su stradali u izbjegličkim kolonama na putu prema Bleiburgu i Austriji ili nazad, treći u logorima i zatvorima neposredno nakon završetka rata i puno poslije njega na najrazličitije načine. Mjesta njihovih mučenja, ponižavanja, maltretiranja i smrti razasuta su od otočića Dakse kod Dubrovnika pa sve do Maribora, Bleiburga, raznih jama u šumama Slovenije i Hrvatske. Njihova jedina krivnja i razlog stradanja je bio u tome što su bili svećenici, pripadnici Katoličke Crkve i hrvatskog naroda.

3.1.5. Žrtve svećenici pripadnici Katoličke Crkve u Hercegovini 1945.

U jesen 1944. vojne postrojbe njemačke vojske su se povukle s jadranske obale.

Zapovijed o povlačenju i držanju novih crta obrane stigla je izravno iz Berlina. Novim držanjem crta uspostavljena je tzv. zelena crta obrane između Knina, Mostara i Višegrada. Do ovog momenta Hercegovina nije imala nikakvo vojno značenje. Nakon uspostavljanja zelene crte obrane, Hercegovina privremeno postaje iznimno značajnim vojnim područjem. Poseban značaj dobiva Mostar, a uz njega Široki Brijeg i Nevesinje, koji su bili izuzetno značajni bočni obrambeni stupovi za držanje Mostara i prometne poveznice prema Sarajevu.

Tijekom studenoga i prve polovice prosinca partizanske vojne postrojbe iz sastava VIII. Dalmatinskog korpusa svoje su djelovanje usmjerile prema Hercegovini, odnosno prema Livnu, Tomislavgradu, Posušju i dalje prema Kninu, ovladale su čitavim ovim područjem čime je dio njemačke tzv. njemačke zelene crte obrane bio u potpunosti slomljen. Nakon toga Široki Brijeg dobiva na značenju za obranu Mostara i čitavog toka Neretve kao komunikacijskog i prometnog pravaca prema Sarajevu. Stanje na bojišnici nakon toga ostaje nepromijenjeno do kraja siječnja 1945. kada partizanske snage preko Širokog Brijega prodiru, ulaze i zauzimaju Mostar. Odnos partizana prema lokalnom civilnom stanovništvu kao i prema katoličkom svećenstvu je prividno tolerantan, ali daljnji slijed događaja dovodi do zaključka da su temeljene partizanske akcije u tim trenucima bile usmjerene na organizaciju i pripremu vođenja aktivnosti iz domene specijalnog ratovanja usmjerenog prema stanovništvu i katoličkim svećenicima. Partizanska komunistička vojska trebala je od Imotskoga preko Posušja i od Čapljine i Ljubuškoga preko Čitluka ići prema Mostaru. Za tu vojnu operaciju bio je zadužen Osmi dalmatinski korpus koji je imao oko 11000 vojnika, a sastojao se od tri divizije: 9., 19. i 26. Odlučna borba za Široki Brijeg započela je 6. veljače 1945., u žestokoj topničkoj paljbi stradala je crkva na Širokom Brijegu na čijem su se pročelju od strane preživjelih civila prebrojila 296 udarca.

Partizanska vojska došla je pred crkvu 7. veljače 1945. oko 11 sati, samostanska vrata su im odmah otvorena, ušli si našli 12 fratara, nekoliko đaka i civilnog stanovništva. Važno je naglasiti da tu nije bio nitko od pripadnika njemačke i vojske Nezavisne Države Hrvatske, koji su se dan prije povukli prema Mostaru.

Dana 7. veljače 1945. smrtno su stradali, ubijeni samokresom, ubačeni u ratno sklonište u samostanskom vrtu, spaljeni i zatrpani [30]:

- Fra Marko Barbarić Lesko (Klobuk, 1865.);
- Fra Stanko Kraljević (Mokro, 1871.);
- Fra Ivo Slišković (Mokro, 1877.);

- Fra Krsto Kraljević (Grljevići, 1895.);
- Dr. fra Arkanđeo Nuić (Drinovci, 1896.);
- Dr. fra Dobroslav Šimović (Hamzići, 1907.);
- Fra Tadija Kožul (Mokro, 1909.);
- Fra Borislav Pandžić (Drinovci, 1909.);
- Fra Žarko Leventić (Drinovci, 1919.);
- Fra Viktor Kosir (Uzarići, 1924.);
- Fra Stjepan Majić (Vitina, 1925.);
- Fra Ludovik Radoš (Blažuj, Tomislavgrad, 1925.).

Tijela ovih stradalih franjevaca su ekshumirana 1971. i pokopana u širokobriješkoj crkvi [31]. Isto tako važno je napomenuti da je 6. veljače 1945. stradalo 6 franjevaca koji su se nekoliko dana prije sklonili kod župnika u nedaleki Gradac u kojem mir nije dugo trajao, partizanske snage su zauzele župni ured, i nakon prodiranja njemačkih i hrvatskih snaga morali su napustiti župni ured i bježati, sa sobom su povelili širokobriješke fratre iz župnog stana, ubili ih u mjestu Gostuša. Tamo su i pokopani, a 1971. ekshumirani su i tijela su im prenesena u širokobriješku baziliku. To su slijedeći franjevci:

- Dr. fra Krešimir Pandžić (Drinovci, 1892.);
- Fra Augustin Zubac (Čitluk, 1890.);
- Fra Roland Zlopaša (Posušje, 1912.);
- Fra Zvonko Grubišić (Posuški Gradac, 1915.);
- Fra Rudo Jurić (Radešine, 1925.);
- Fra Kornelije Sušac (Cerno, 1925.).

Dana 6. veljače 1945. kada je partizansko topništvo zapucalo na crkvu i samostan, skupina fratara sa oko 30 đaka i nešto lokalnog civilnog stanovništva je otišlo prema rijeci Lištici, gdje se nalazila fratarska mlinica i mala hidrocentrala, samo mjesto je bilo obraslo šumom i slabo vidljivo. U tom skloništu su ostali do 8. veljače 1945., kada su se odlučili vratiti u samostan, kada su ih partizanski vojnici vidjeli u blizini crkve, poredali su ih, tražili od svakog osobne podatke, pitali za njihovo oružje, vrijeđali, ponižavali, prijeli im,

maltretirali ih. Zatim su ljude koji su stanovali u blizini poslali njihovim kućama, starije đake su odveli u vojno zapovjedništvo u Ljubuški, a mlađe đake njihovim kućama. Osam franjevaca je odvedeno prema Splitu i negdje, vrlo vjerojatno u Viru ili Zagvozdu ubijeno. S njima u skupini je bio i fra Mariofil Sivrić, ali je njegovo tijelo pronađeno na putu prema mjestu Vitina, općina Ljubuški .

8. veljače 1945. su stradali slijedeći franjevci:

- Fra Andrija Jelčić (Stubica, 1904.);
- Fra Bonifacije Majić (Vitina, 1883.);
- Fra Radoslav Vukšić (Studenci, 1894.);
- Fra Fabijan Paponja (Livno, 1897.);
- Fra Leonard Rupčić (Hardomilje, 1907.);
- Fra Miljenko Ivanković (Tubolja, Tomislavgrad, 1924.);
- Fra Melhior Prlić (Sovići, 1892.);
- Fra Fabijan Kordić (Grljevići, 1890.);
- Fra Mariofil Sivrić (Međugorje, 1913.).

Dana 14. travnja 1945. partizanske snage su ušle u Mostar, te su viši partizanski časnici ušli u franjevački samostan oko 16 sati, zadržali se kraće vrijeme, da bi ponovo došli pod okriljem mraka, povelu sedmoricu franjevaca, svezali ih žicom, ubili i bacili u Neretvu, te njihova tijela nisu nikada pronađena. Toga dana u Mostaru su stradali:

- Dr. fra Leo (Leon) Petrović (Klobuk, 1883.);
- Fra Grgo Vasilj (Međugorje, 1886.);
- Fra Jozo Bencun (Međugorje, 1869.);
- Fra Bernardin Smoljan (Rodoč, 1884.);
- Fra Kažimir Bebek (Vitina, 1901.);
- Fra Rafo Prusina (Hamzići, 1884.);
- Fra Nenad Venancije Pehar (Stubica, 1910.).

U vremenskom periodu od 7. veljače 1945. do 13. veljače 1945. na području Ljubuškog ili u njegovoj neposrednoj blizini ubijeni su slijedeći franjevci:

- Fra Julijan (Julije) Kožul (Ljuti Dolac, 1906.);
- Fra Paško Martinac (Čerinska Dragičina, 1882.);
- Fra Martin Sopta (Dužice, 1891.);
- Fra Zdenko Zubac (Gradinići, 1911.);
- Fra Slobodan Lončar (Vinjani, 1915.).

U Vrgorcu je 28. veljače 1945. ubijen:

- Fra Maksimilijan Jurčić (Ružići, 1913.).

U Čapljini je 1. veljače 1945. ubijen:

- Fra Petar Sesar (Kočerina, 1895.).

U Čitluku su u vremenskom razdoblju između 6. i 9. veljače 1945. mučeni, strijeljani i pokopani na groblju Podadvor u Čitluku slijedeći franjevci:

- Fra Filip Gašpar (Ambar, župa Roško Polje, 1893.);
- Fra Ćiril Ivanković (Rakitno, 1878.);
- Fra Jakov Križić (Roško Polje, 1893.).

U Izbičnu, općina Široki Brijeg dana 11. veljače 1945. od oltara su odvedeni, cijeli dan su prenosili oružje, radili teške fizičke poslove, a na navečer istoga dana su ubijeni i bačenu u jamu na nepoznatoj lokaciji:

- Fra Marko Dragičević (Međugorje, 1902.);
- Fra Nevenko Mandić (Lise, Oklaji, 1908.);
- Fra Bono Andačić (Hamzići, 1903.).

U Kočerinu, općina Široki Brijeg su dana 20. svibnja 1945. ubijeni u župnom uredu i pokopani na mjesnom groblju:

- Fra Valentin (Vale) Zovko (Oklaji, 1889.);
- Fra Andrija Topić (Oklaji, 1919.).

U Velikoj Gorici, Republika Hrvatska na Križnom Putu u koloni hrvatskih mučenika u vremenskom periodu između 3. svibnja i 11. svibnja 1945. ubijen je:

- Fra Bono Jelavić (Veljaci, 1898.).

U Zagrebu, Republika Hrvatska 27. svibnja 1945. kao načelnika Ministarstva bogoštovlja Nezavisne Države Hrvatske partizani su objesili, a isti im je se prethodno predao:

- Dr. fra Radoslav Glavaš (Drinovci, 1909.).

U Macelju, Krapini 4./5. lipnja 1945. su mučki ubijeni:

- Fra Metod Puljić (Vašarovići, 1912.);
- Fra Darinko Mikulić (Kočerini, 1919.);
- Fra Julijan Petrović (Tomislavgrad, 1923.);

Njihova tijela su tijekom 1992. ekshumirana zajedno sa ostalim žrtvama partizanskog zločina u Maceljskoj šumi, skeletni ostaci su nestručno obrađeni, bili sve do 2005. na Odjelu za patologiju Medicinskog fakulteta u Zagrebu, da bi zatim bile vraćene na izvorni lokalitet i pokopane u temelje novosagrađene crkve Muke Isusove, u zajedničku grobnicu svih stradalnika 22. listopada 2005.

Na Križnom Putu i na Bleiburgu su mučki ubijeni slijedeći franjevci:

- Fra Bruno Adamčik (Konjic, 1908.) – ubijen nakon 18. svibnja 1945.;
- Fra Anđelko Nuić (Drinovci, 1908.godine);
- Fra Branko Šušak (Pribinovići, 1912.); – u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.;
- Fra Jenko Vasilj (Međugorje, 1914.) – u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.;
- Fra Emil Stipić (Drinovci, 1912.) – u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.;
- Fra Dane Čolak (Ledinac, Donji Mamići, 1916.) – u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen poslije 15. svibnja 1945.;
- Fra Tihomir Zubac (Gradinići, 1918.) – u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.;

- Fra Lujo Milićević (Studenci, 1919.) – u bijegu pred partizanima zarobljen u Sloveniji i ubijen u svibnju 1945.;
- Fra Svetislav Markotić (Grabovnik, 1921.) – u bijegu pred partizanima došao je u Maribor gdje je ubijen u svibnju 1945.;
- Fra Stjepan Majić (Vitina, 1925.) – u bijegu pred partizanima uhvaćen je u Sloveniji, a na povratku je obolio od upale mozga, dopremljen je u bolnicu u Zagreb, gdje je umro 6. kolovoza 1945.

Osim svećenika franjevacu u Drugom svjetskom ratu su stradali i biskupijski svećenici i bogoslovi:

- Don Nikola Bošnjak (Ljuti Dolac 1909. – 1945. Maceljska šuma) – ubijen nakon što su ga Englezi predali partizanima;
- Don Ante Krešimir Buconjić (Drinovci 1909. – 1945. Maceljska šuma) – također ubijen nakon što su ga Englezi predali partizanima;
- Bogoslov Srećko Čotić (Lisice 1924. – 1945. Križni Put);
- Bogoslov Ante Jukić (Posušje 1920.) – stradao na Križnom Putu, ne zna se kada ni gdje;
- Don Lovro Konjevod (Hutovo 1917. – 13./14.veljače 1945.) – ubijen od strane partizana prilikom napada na vlak Mostar – Sarajevo;
- Don Andrija Majić (Drinovci, zaselak Dubrava 1910. – 15. srpnja 1945.) – zarobljen, ubijen i bačen u jamu Jazovka;
- Don Jerko Nuić (Drinovci, zaseok Dračevo 1915. – 1945.) – ubijen nakon što su ga Englezi predali partizanima;
- Don Ivan Raguž (Stolac 1877. – Mostar, lipanj 1945.) – strijeljan od strane partizana;
- Don Marijan Vujnović (Puštima kod Stoca 1872. – 31. prosinca 1944., Trebinje) – ubijen od strane partizana, ne zna se gdje je pokopan;
- Don Ante Zrno (Županjac 1909. – otok Daksa kod Dubrovnika 1945.) – ubijen od strane partizana.

U Drugom svjetskom ratu od strane partizana ubijena je i časna sestra Regina (Šima)

Milas, rođena 1915. u Tihaljini, strijeljanjem u Čapljini 2. veljače 1945., pokopana je pokraj crkve sv. Franje, s brojnim žrtvama partizanskog nasilja.

4. KRATKI REZIME

Od samog dolaska Hrvata na ove prostore, već stoljećima zbiva se hrvatsko mučeništvo, stradanje, bitka za opstanak, borba sa drugima i na kraju sa samim sobom. O svemu tome jednom bi se mogla napisati povijest. Povijest stradanja. Bez ikakve sumnje bila bi to najpotresnija priča o stradanju i žrtvi jednog naroda. Stradanje hrvatskog naroda traje još od dana kada smo isplivali iz povijesne magle, zakoračili na tlo Europe i našli se u okružju pohotnih i nasrtljivih naroda koji su vječno željni tuđe zemlje.

U svemu tome veliku ulogu su odigrali i svećenici Katoličke Crkve koji su uložili ogromne nadljudske napore da bi očuvali hrvatstvo, zaštitili katoličke vjernike od okrutnosti i korijena nasilja koji su se nadvili nad nezaštićenim narodom. Oni su stoljećima krvlju i životima svjedočili odanost vjeri i svome hrvatskom narodu. Da nije bilo njihove žrtve, puk hrvatski danas ne bi postojao. Za opstanak svoga hrvatskog naroda, očuvanje pradjedovske kršćanske katoličke vjere – žrtvovalo se sve što se po Božjoj volji imalo: tijelo, zdravlje, život. Bez te odlučnosti mučeničkog žrtvovanja – ne bi nas bilo. Najveći obol i žrtvu podnijeli su svećenici franjevci. A ta žrtva se očituje zorno u brojkama, za vrijeme 450 godina turske vlasti ubijeno je 94 franjevca, a od četnika i partizana u periodu od 3 godine mučeno je i ubijeno 66 hercegovačkih franjevaca od toga 55 svećenika, 6 klerika (zavjetovani đaci u 7. i 8. razredu), 2 franjevačka bogoslova (studenta) i 3 brata laika. Bez obzira na školsku spremu nad svima je izrečena jedinstvena presuda s kaznama na smrt strijeljanjem, gubitkom građanske časti i konfiskacijom imovine, bez propisanog sudskog postupka, bez istrage, bez mogućnosti obrane, bez dokazane krivnje i bez odluke o kazni, uskraćivanjem svim osnovnih elementarnih ljudskih prava predviđenih tada važećim međunarodnim konvencijama i domaćim zakonodavstvom. Njih 39 imalo je manje od 40 godina života, a samo 27 iznad 40 godina života. Ubijanje hercegovačkih franjevaca doseglo je svoj vrhunac u 1945., iz mržnje prema vjeri i svemu onome što nosi ime Hrvatska, četnici i partizani su ubijali hercegovačke franjevce i svećenike, misleći da će na taj način zatrti njihovo ime, ponos, vjeru, dostojanstvo hrvatskog čovjeka, ali u tome nisu uspjeli.

Iz toga stradanja izrastao je još jači i veći hrvatski čovjek i svećenik, ustrajan u svome

naumu da ostvari konačni cilj i san za kojim su žudjele generacije hrvatskog naroda, a to je sloboda i život u vlastitoj domovini, bez tuđe čizme na vratu, da sam odlučuje o svojoj sudbini, što je uspjelo uz velike žrtve početkom i sredinom devedesetih godina prošlog stoljeća.

[1] Tekst Konvencije u engleskom izvorniku može se naći u »Handbook of the Internacional Red Cross and Red Creccent Movement«, skupina autora, Geneva, 1994., stranica 23.

[2] Isto, stranica 67.

[3] Isto, stranica 136.

[4] Isto, stranica 198.

[5] Isto, stranica 270.

[6] Isto, stranica 299.

[7] Isto, stranica 310.

[8] Isto, stranica 316.

[9] Članak 38. Statuta Međunarodnog suda pravde, dio Povelje UN-a.

[10] Više u Josipović Ivo, Krapac Davor, Noveselac Petar, »Stalni međunarodni sud« Hrvatski pravni centar i Narodne novine, prosinac 2001., Zagreb

[11] U punom značenju govori se o nullum crimen, nulla poena sine lege scripta, stricta, certa et praevia, odnosno o tome da kazneni zakon mora biti pisan, određen, te ne smije djelovati povratno ili primjenjujući analogiju.

[12] Međunarodni odbor Crvenog križa krenuo je u izradu Konvencije koju je kasnije predložio Diplomatskoj konferenciji poučen tegobnim poukama i stradanjima koje je nametnuo I. svjetski rat. Važno je istaći da cilj nije bio da se Konvencijom zamjeni haško pravo u vidu pravila i konvencija iz 1899. i 1907.godine već da se ono nadopuni. Ta pravila pokazala su neke nepreciznosti, pa je Konvencija uvela novosti u područjima zabrane odmazde i kolektivnih kazni, organizacije poslova tijekom zarobljenništva te načina označavanja na bojištu.

[13] Stupila je na snagu 19. lipnja 1931.

[14] Tekst Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika iz 1929. na engleskom izvorniku može se naći na internetu na stranici Međunarodnog odbora Crvenog Križa (www.icrc.com).

[15] Članak 2. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika

[16] Članak 3. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika

[17] Članak 7. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika

[18] Članak 10. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika

[19] Članak 11. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika

[20] Članak 19. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika

- [21] Članak 46. Ženevske konvencije o zaštiti ratnih zarobljenika
- [22] Članak 1. Haških pravila o zakonima i običajima rata, vezano za članak 4. istih Pravila;
- [23] Članak 4. Haških pravila o zakonima i običajima rata iz 1907.
- [24] Članak 7. Haških pravila o zakonima i običajima rata iz 1907.
- [25] Članak 23. Haških pravila o zakonima i običajima rata iz 1907.
- [26] Članak 32. Haških pravila o zakonima i običajima rata iz 1907.
- [27] Članak 47. i članak 50. Haških pravila o zakonima i običajima rata iz 1907.
- [28] Više u NDH – povijesni kontekst stvaranja i funkcioniranja, njezin slom i stradanja hrvatskog naroda u poslijeratnim pogubljenjima u Titovoj Jugoslaviji, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Posušju 13. svibnja 2009., Posušje, Široki Brijeg, Ministarstvo obrazovanja, kulture, znanosti i sporta Županije Zapadnohercegovačke, 2009.;
- [29] Fra Andrija Nikić, Hercegovački franjevački mučenici, 1524. – 1945., Mostar, Franjevačka knjižnica u Mostaru, 1992., stranica 161. –162.;
- [30] Fra Andrija Nikić , isto